

Yapısalcılık, Dîvân Şiiri ve Fuzuli Dîvânı Üzerine Notlar

Cem Dilçin, *Studies on Fuzuli's Divan*, Cambridge: Harvard University Press, 2001.

Berat AÇIL*

Genelde dîvân edebiyatı, özelde ise dîvân şiiri bugüne kadar çoğunlukla geleneksel serh yöntemleri vasıtasıyla incelenmiş ve açıklanagelmiştir. Arap ve Fars edebiyatlarının şekillendirmiş olduğu ortak İslamî edebiyat kültürü üzerine binâ edilmiş olan uzun soluklu bu edebiyatımızın çağcıl yöntemlerle incelenmesi gerekliliği gün gibi aşikar olup bu gereklilik birçok değerli hocamız tarafından da değişik vesilelerle dile getirilmektedir. Çağcıl yöntemlerden biri olan yapısalcılık ise, dîvân edebiyatımızın incelenebilmesi için en uygun aygıtlardan biridir. Ne yazık ki dîvân edebiyatımız yapısalcı yöntemlerle pek incelenmemiştir. Bu hükmün kitap düzeyinde en azından benim görebildiğim tek istisnası ise, Cem Dilçin'in 2001 yılında yayınlanmış olan çığır açıcı eseri *Studies on Fuzuli's Divan*¹ (Fuzuli Dîvânı Üzerine Notlar) olarak göze çarpmaktadır. Bu yazının amacı da dîvân edebiyatı incelemelerimizin ihtiyaç duyduğu çağcıl araştırma yöntemlerinden biri olan yapısal yöntemi sözkonusu eserinde sıkça kullanan Cem Dilçin'in sözkonusu eserini ve bu eserde kullanıldığı şekliyle yapısalcılığı kısaca tanıtmaktır.

Yapısalcılık XX. yüzyılın tartışmasız en yeni ve etkili yöntemlerinden biridir. Yapısalcılığın temelleri ise dilbilim çalışmaları tarafından atılmıştır. Özellikle İsviçreli ünlü dilbilimci Ferdinand de Saussure'ün *Genel Dilbilim Dersleri* adlı eseri, yapısalcılığın ve yapısalcı yöntemin kurucusu olarak kabul edilmektedir. Saussure dili, "öğeleri kendi başlarına bir gerçeklik taşımayan ancak başka öğelerle kurdukları bağıntılar içinde kavranabilen bir *göstergeler dizgesi* olarak tanımlar".² Saussure'den sonra gelen ve bu yöntemi geliştiren en önemli araştırmacılar arasında dilbilimci Hjelmsev, Benveniste ve Jakobson, antropolog Levi-Strauss, göstergebilimci Greimas ve psikanalizci Lacan sayılabilir. Bu saydıklarımızın yanı sıra yapısal yöneme yakınlıklarıyla tanınan Martinet, Barthes, Culler vb. birçok araştırmacı da bu yöneme birçok değerli katkı sağlamışlardır.

Burada önemle belirtilmesi gereken husus şudur: Tek bir yapısalcılıktan söz etmek imkansızdır, farklı yapısalcılıklar vardır. Yapısalcılığı bir bütün olarak ele alacağımız-

* Araş. Gör. ve Doktora Öğrencisi, Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

1 Cem Dilçin, *Studies on Fuzuli's Divan*, Cambridge: Harvard University Press, 2001.

2 Tahsin Yücel, *Yapısalcılık*, İstanbul: YKY, 1999, s. 24.

dan dolayı, burada, yapısalcılığın en temel yönelimlerini, ortak kullanımını belirtmek zorunluluğu doğmaktadır. Türkiye’de yapısalcılık ve dilbilim konularında bir yetke olarak kabul edilmesi gereken Tahsin Yücel’in *Yapısalcılık* adlı çok önemli yapıtından alıntılanarak yapısalcılığın en genel yönelimlerini şöylece sıralayabiliriz:

1. Ele alınan nesnenin “kendi başına ve kendisi için” incelenmesi,
2. Nesnenin kendi öğeleri arasındaki bağıntılardan oluşan bir “dizge” olarak ele alınması,
3. Sözkonusu dizge içinde her zaman işlevi göz önünde bulundurma ve her olguyu bağlı olduğu dizgeye dayandırma zorunluluğunun sonucu olarak, nesnenin artsüremlilik içinde değil, eşsüremlilik içinde ele alınması,
4. Bunun sonucu olarak, köken, gelişim, etkileşim vb. türünden artsüremsel sorunlara ancak nesnenin elden geldiğince eksiksiz bir çözümlemesi yapıldıktan sonra ve bunların da dizgesel olarak ele alınmalarını sağlayacak yöntemler geliştirilebildiği ölçüde yer verilmesi.³

Yukarıda alıntılanmış yönelimler ve bu temel yönelimlerin açılanmaları sonucu gelişen yeni yönelimler vasıtasıyla araştırma nesnesini inceleyen yapısalcılık öncelikle dilbilime uygulanmış (dilbilimde, özellikle sesbilimde, kusursuza yakın sonuçlar vermiş olduğu genelde kabul edilen bir görüştür) daha sonra sırasıyla antropoloji, göstergebilim⁴ ve psikanalize uygulanmıştır. Post-yapısalcılığın da özünde yapısalcılığa karşı bir hareket olduğunu, fakat onunla hesaplaşmak uğruna bile olsa, yapısalcı kavramları sıkça kullandığını belirtmek, sanırım, yapısalcılığın son yüzyıldaki etkinliğini açıklamak için yeterli bir ipucu olur.

Yapısalcılığın en önemli unsurlarından biri, ikili karşıtlıklar üzerine bina edilmiş olmasıdır. Dil-söz, eşsürem-artsürem (synchronic-diachronic), dizi-dizim, gösteren-gösterilen gibi kavramlar bunlardan yalnızca birkaçıdır. Konumuzla bağlantısı açısından eşsürem-artsürem ve dizi-dizim gibi temel karşıtlıkları ele alacak ve bunların Dilçin’in yöntemindeki kullanımını ortaya çıkarmaya çalışacağım. Eşsürem kavramı, bir yapının bir anını, örneğin Türk dilinin 2006’daki yapısını, incelemeyi imler. Bu yöntemle bir yapının belli bir zaman ve yerdeki durağan yapısı incelenir. Bununla bağlantılı olarak Cem Dilçin’in sözkonusu eserine bakacak olursak, *Fuzuli Divânı* bir yapı olarak ele alınır ve ‘kendi başına ve kendisi için’ incelenir. Nitekim Dilçin’in ilk etapta yaptığı da tam olarak budur. Bununla şunu demek istiyorum: Dilçin, öncelikle, sorunlu gördüğü bir beytin onarımı için *Fuzuli Divânı*’nda bulunan diğer beyitlere müracaat etmektedir, yani bir anlamda eşsüremsel bir yöntemle *Divân*’ın bir bütün olarak yapısını ortaya çıkarmaktadır.

Yukarıda alıntılanmış yapısalcılığın genel yönelimleri göz önüne alınırsa Dilçin, ikinci maddeye yoğunlaşarak *Fuzuli Divânı*’nı, öncelikle, kendi öğeleri arasındaki ba-

3 *A.g.e.*, s. 13.

4 Saussure adı geçen eserinde Amerikalı araştırmacı Peirce ile eş zamanlı olarak ilerde göstergebilim adında bir bilimin doğacağı öngörüsünde bulunmuştur; aralarındaki tek fark birincisinin bu yeni bilime (semiology), ikincisinin ise (semiotics) adını vermeleridir. Nitekim Avrupalı ve Amerikalı sosyal bilimciler arasında göstergebilimin adı konusunda, Avrupa veya Amerika düşünce sistemini imlemesi anlamında *semiology-semiotics* tartışması süregelmektedir.

ğıntılardan oluşan bir dizge olarak ele alıp eşsüremlilik (üçüncü madde) boyutu içinde dizgenin eksiksiz bir çözümlemesini yaptıktan sonra artsüremsel boyuta yoğunlaşır. Burada şunu kast ediyorum: Dilçin, eşsüremlilik boyutunu göz önüne alarak söz-konusu *Dîvân*'ı 'kendi başına ve kendisi için' incelemektedir, yani bir beytin onarımını yaparken bir bütün (yapı) olarak ele aldığı *Dîvân*'ın diğer beyitlerine müracaat etmektedir. Artsüremsel boyuttaysa ortak İslamî edebiyat geleneğini tek bir yapı olarak ele alarak bu genel yapının öğelerinden biri olan Osmanlı edebiyatı ve özelde *Fuzuli Dîvânı*'nı artsüremsel bir bakış açısıyla yani değişim, gelişim gibi unsurları dikkate alarak incelemektedir. Söz-konusu *Dîvân*'ın bir beytini onarıırken eşsüremi eksik kaldığı yerlerde artsüreme başvurup Arap ve özellikle Fars edebiyatındaki benzer yapıları ortaya çıkarıp yapacağı tamir için bir kıstas olarak kullanılmaktadır. Aşağıda hem eşsüremsel hem de artsüremsel metin onarımı için örnekler verilecektir.

Tabii ki bu arada, yapısalcılığa yapılan en önemli eleştirilerden birinin artsüremle ilgili olduğunu belirtmek gerekir. Şöyle ki; yapısalcılık, Saussure'den ve onun dilbilim yönteminden beri eşsüremi ön plana çıkarır, artsüremsel incelemeye ise ancak belli bir yapının eşsüremsel incelemesi tamamen yapıldıktan sonra geçer.⁵ Dilbilim alanında eşsüremsel incelemenin yani herhangi bir dilin tüm yapısının tamamen ortaya çıkarılmasının zorluğundan dolayı uzun yıllar boyunca (günümüzde de birçok dil için durum böyledir) eşsüremsel çözümlemeler yapılmıştır. Eşsüremsel inceleme bitirilmediği için artsüremsel çözümleme yapılamamıştır; bundan dolayı da kimi araştırmacılar, özellikle gelişim ve değişim gibi unsurlara önem veren Marksist düşünürler, yapısalcılığın artsüremi yani tarihi göz ardı ettiğini savunagelmışlerdir.⁶ Fakat artsüremi eşsüremlerin toplamından meydana geldiği unutulmamalıdır.⁷ Örneğin Türk dilinin 2006, 2005 ve geriye doğru ve herhangi bir tarihten günümüze doğru eşsüremsel yapıları çıkarıldığında Türk dilinin artsüremsel yani tarihi yapısı ve gelişimi de ortaya çıkarılmış olacaktır.

Bu aşamada Dilçin'in eserinden birtakım örneklerle yapısal yöntemin dîvân şiirine nasıl uygulandığını gösterebiliriz. Yukarıda da belirtildiği gibi yapısal yöntem öncelikle eşsüremsel bir bakış açısıyla yapıyı incelemektedir. Buna en iyi örneklerden birini, Dilçin birinci gazelin altıncı beytinin metin tamirini yaparken ortaya koymaktadır.

Işk kilki çekdi hat harf-i vucûd-ı 'âşuka
Kim olsa sâbit Hak isbâtında nefy-i mâ'adâ⁸

5 Dilbilim konusunda daha geniş bilgi için bkz. Ferdinand de Saussure, *Course in General Linguistics*, Illinois: Open Court Classics, 1997; Berke Vardar, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, İstanbul: Multilingual, 1998; Berke Vardar, Ömer Demircan vd., *Yirminci Yüzyıl Dilbilimi*, İstanbul: Multilingual, ts.; Süheyla Bayrav, *Yapısal Dilbilim*, İstanbul: Multilingual, 1998; George Yule, *The Study of Language*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

6 Bu konunun daha ayrıntılı bir tartışması için bkz. Yücel, *a.g.e.*, 149-163.

7 Yapısalcılık konusunda daha geniş bilgi için ayrıca bkz. Jean Piaget, *Structuralism*, çev. Chaninah Maschler, Londra: Routledge and Keagen, 1973; Margaret Church, *Structure and Theme*, Columbus: Ohio State University Press, 1983; Terry Eagleton, *Literary Theory*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1985; Charles E. Bressler, *Literary Criticism*, New Jersey: Prentice Hall, 1998.

8 Dilçin, *a.g.e.*, s. 1.

şeklindeki beytin nüsha farkı olarak *harf* yerine *levh* kelimesi yer almıştır. *Levh* yerine *harf* kelimesini tercih etmemiz gerektiğini söyleyen Dilçin, bu savına kanıt olarak aynı *Dîvân*'ın altıncı gazelinin üçüncü beytini kullanmaktadır yani aynı yapı (*Dîvân*) içindeki benzer söyleyişlerden faydalanmakta olup eşsüremsel bir yol izlemektedir. Yazar, bunu yaparken *dîvân* edebiyatı araştırmaları için oldukça yeni bir kavramlaştırma gitmekte olup *düşey eksen* kavramını kullanmaktadır: "Bu iki beytin 1. dizeleri yapısal ve dizeler arasındaki *düşey eksen* (*paradigmatic axis*) açısından birbirine çok benzemektedir."⁹ *Düşey eksen* kavramı, yukarıda yapısalcılığın sıkça kullandığını söylediğim dizisel-dizimsel ayrımında dizisel olana -yani belli bir yapının yatay olarak değil de düşey olarak bir dizge oluşturması- karşılık gelmektedir.

Dilçin, daha önceki makalelerinde de kullanmış olduğu paralel söyleyişleri aşağıdaki gibi yapısal açıdan ele alarak şema halinde şöyle göstermektedir:

"Bu iki beytin 1. dizelerinin *düşey eksen* açısından söyleyiş paralelliği şöyledir:

ışk(-un)	kilk-i	harf-i	vücut-ı	âşık-a	hat çek-di
hükm(-üm)	kilk-i	harf-i	sa'ir-i	edyan-a	hat çek-di

Tablo: 1

Tablo: 1'de görüldüğü gibi iki beyit arasındaki *düşey ilişkiler* (*paradigmatic relations*), *levh* kelimesinin yanlışlığını yapısal açıdan da ortaya koyuyor."¹⁰

Görüldüğü gibi yazar, sahamız araştırmaları için oldukça yeni bir yöntem olan eşsüremsel yöntemi kullanmaktadır yani yapının bir ögesini yapının diğer öğeleriyle ilişkileri bağlamında ele alıp yapıyı 'kendi başına' ele almaktadır. Dilçin'in kullandığı *düşey eksen* şemalaştırmaları, ayrıca, metnin düz yazıya çevrilmesini kolaylaştırıp şiirin sentaksını doğru bir şekilde çözümlenme konusunda da araştırmacıya büyük kolaylıklar sağlamaktadır.

Yazar kimi zaman da artsüremsel bir çözümlenme yöntemi kullanarak onarımı yapılacak bir beyit için edebiyatımızı tarihsel gelişim ve değişimi içinde ele alarak Fuzulî'nin öncüllerine yani Ali Şir Nevâî, Mevlânâ veya Fars edebiyatındaki diğer ustalar-daki paralel söz yapılarından faydalanma yoluna gitmektedir. Yukarıdaki gazelin üçüncü beytinde birinci dizenin son harfi '*ışkdur* biçiminde olup yazarın belirttiğine göre kimi nüshalarda *kurbdur* biçiminde yazılmıştır. Sözkonusu iki kelime arasında bir tercih durumunda yazar, Fuzulî'nin aynı gazeliyle yapısal bir benzerlik göstermekte olan Ali Şir Nevâî'nin bir gazeline müracaat etmektedir. Burada metin onarımı için yapının kendisinden değil de kendinden önceki bir yapıdan faydalanılmaktadır. Yazar Nevâî'nin gazeliyle Fuzulî'nin gazelini karşılaştırmakta ve ikisi arasında hem konu hem de yapısal bütünlük açısından bir ortaklık olduğunu söylemektedir. Böyle olunca tercihini konusal ve yapısal bütünlüğe daha çok uyan '*ışkdur* kelimesinden yana kullanmaktadır. Zirâ Nevâî'nin gazelinde '*ışk* kelimesi her beyitte en az bir kez kullanılmıştır; bundan dolayı Fuzulî de her beytinde sözkonusu kelimeyi en az bir kez kullanmaya gayret etmiştir.¹¹

9 Aynı yerde.

10 Aynı yerde.

11 A.g.e., s. 2-3.

Görüldüğü gibi yazar, eserinde, yapısal yöntemler arasında yer alan eşsürem-art-sürem ve dizisel-dizimsel ayrımlarına sıkça müracaat etmektedir. *Fuzulî Divânı Üzerine Notlar* adlı eserin Cem Dilçin'in yapısal yönteminin başarılı bir şekilde uygulandığı bir eser olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz; zirâ, yukarıda da belirtildiği üzere, tek bir yapısalcılık yoktur, aksine farklı yapısalcılıklar vardır.

Cem Dilçin'in eserindeki yeniliklerden başka biri de bu yazının kapsamı dışında olmasına rağmen kısaca belirtilmesi gereken şu özelliştir: Yazar, yapısalcılığın yanı sıra incelemesinde üslupbilim (stilistik) yöntemine de sıkça başvurmuştur. Örneğin birinci gazelin yedinci beytinde yer alan bir tutarsızlığı onarmak için böyle bir yol izlemektedir. Sözkonusu beyit Kenan Akyüz ve diğerlerinin hazırlamış oldukları *Fuzulî Divânı*'nda ve Ali Nihat Tarlan'ın hazırlamış olduğu *Divân*'da şu şekilde yer almaktadır:

*Ey Fuzûlî intihâsız zevk buldun aşktan
Böyledir her iş ki Hak adıyla kılsan ibtidâ*¹²

Bu beyit için nüsha farkları arasında "İntihâsız zevk buldun ey Fuzûlî 'ışkdan" varyantı yer almaktadır. Nüsha farkındaki biçimin neden kabul edilemez olduğunu kanıtlamak için Dilçin, üslupbilime müracaatla Fuzûlî'nin üslup özelliklerinden faydalanmakta ve şöyle demektedir: "Yani *ey Fuzûlî* ünlemi dizinin başında değil ortasında yer almıştır. Bu nüsha farkı yanlıştır ve Fuzulî'nin mahlasının kullanım biçimine aykırıdır. (...) Fuzulî, mahlasını *ey* ünlemiyle birlikte yani *ey Fuzûlî* biçiminde yalnızca dize başında olmak üzere 296 gazelinin 110'unda kullanmıştır."¹³ Bunu belirttikten sonra yazar, Fuzulî'nin mahlasını kullanım biçiminin diğer özelliklerini belirtip şairin bu konu hakkındaki üslup hususiyetlerini sıralamaktadır. Sözkonusu eserde bunun gibi üslupbilimsel diyebileceğimiz birçok unsur bulunmakla beraber, burada, asıl konumuz üslupbilim olmadığından dolayı bir örnekle iktifâ edilmiştir.

Fuzulî Divânı Üzerine Notlar'dan önce Cem Dilçin'in yapısal yöntemler kullanarak yaptığı çalışmalarını şöyle sıralayabiliriz: "Fuzulî'nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi", *Türkoloji Dergisi*, 1991, c. IX, sy. 1, s. 43-98; "Divan Şiirindeki Paralel ve Ortak Söz Yapılarından Metin Eleştirisinde Yararlanma", *Türkoloji Dergisi*, 2000/1, c. XIII, sy. 1, s. 33-66 ve "Su Kasidesi'nin Bir Beytindeki *Yaygın Yanlış Üzerine*", *Türkoloji Dergisi*, 2000/2, c. XIII, sy. 1, s. 145-166. *Fuzulî Divânı Üzerine Notlar* adlı çalışma ise uzun yıllar devam eden -yukarıdaki gibi- çalışmaların bir neticesi ve son hali olarak değerlendirilebilir. Değerli hocam Prof. Dr. Günay Kut'un da bir toplantıda dile getirmiş olduğu gibi, sözkonusu eser *Fuzulî Divânı*'na son noktayı koymuştur. Dilçin'in eseri divân edebiyatı araştırmalarına yeni bir soluk getirdiği halde yazılı basında çok fazla yankı bulamamıştır. Yine de *Kanat* adlı dergide eserin yayınlanmasından kısa bir süre sonra Tuba İşinsu İsen tarafından başarılı bir tanıtım yazısı yazılmıştır.¹⁴

12 Fuzûlî, *Fuzûlî Divânı*, Kenan Akyüz, Süheyl Beken, vd. (haz.), Ankara: Akçağ Yay., 1990, s. 131; *Fuzulî Divanı*, Ali Nihat Tarlan (haz.), İstanbul: Üçler Basımevi, 1950, s. 1; *Fuzûlî Divanı*, Abdülkadir Gölpinarlı (haz.), İstanbul: İnkılap Kitabevi, s. 14.

13 Dilçin, *a.g.e.*, s. 3-4.

14 Tuba İşinsu İsen, "Divan Şiirine Yapısalcı Bir Yaklaşım: *Fuzulî Divanı Üzerine Notlar*", *Kanat*, 2002, sy. 10, <<http://www.bilkent.edu.tr/~kanat/index.html>>

Dilçin, eserini hazırlarken Türkçede daha önce yayımlanmış üç ayrı *Fuzulî Dîvânı*'ndaki çelişki, uyumsuzluk ve tutarsızlıklardan yola çıkmıştır. Söz konusu dîvânlardan ilki Ali Nihat Tarlan, ikincisi Abdülbaki Gölpınarlı ve üçüncüsü de Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel ve Müjgan Cunbur tarafından hazırlanmıştır. Dilçin'in söz konusu eserinde belirttiğine göre *Dîvân*'da 4306 beyit yer almaktadır. Kasideler kısmı sadece Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel ve Müjgan Cunbur tarafından hazırlanan *Dîvân*'da yer aldığından dolayı incelemeye alınmamıştır. Cem Dilçin'in *Notlar*'ında toplam 471 parça şiir ele alınmış olup yazarın belirttiği gibi bunlardan 370'i sorunludur. Başka bir deyişle üzerinde durulan 2723 beyitten 960'ında sorun vardır. 960 beyit içinde de 1062 metin farkı yer almaktadır.¹⁵

Dilçin, bu *Notlar*'ı hazırlarken daha önceki *Dîvân*ları hazırlayan kişilerden ikisinin doğrudan diğerlerinin ise dolaylı olarak hocası olmuş olduklarını belirtir. Onun bu eseri hazırlamaktaki amacı yeni bir *Fuzulî Dîvânı* ortaya çıkarmak değildir. Yazarın da dediği gibi "Aslında düşürülen bu *Notlar*, bir birleştirme, 3 *Dîvân* arasındaki farklılıkları tartışıp değerlendirerek farklılıkları ortadan kaldırma, birbirinden farklı olarak görünen 3 *Dîvân* metnini *tek bir metin* olarak ortaya koyma çalışmasıdır."¹⁶ Aslında söylemek bile fazla, diğer şairlerimizin dîvânları için de böylesi çalışmalara şiddetle ihtiyaç vardır. Öğrencisi olma şerefine eriştiğim sayın Dilçin, bu eseriyle yalnızca *Fuzulî Dîvânı*'nın eksiksiz ve doğru bir 'birleştirmesi'ni değil aynı zamanda dîvân edebiyatı araştırmalarımıza üslupbilim ve daha önemlisi yapısalılık gibi dîvân edebiyatımız için çok önemli kazanımlar sağlayabilecek bir yöntemin başarılı bir uygulamasını da armağan etmiştir.

¹⁵ Dilçin, *a.g.e.*, s. xxii.

¹⁶ *A.g.e.*, s. xxi.